

М.М. Руженський,
кандидат економічних наук, доцент
(Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ)

Соціальний захист населення в контексті державної політики зайнятості

У статті проаналізовано економічні та соціальні аспекти взаємодії соціального захисту і зайнятості населення. Описано шляхи поліщення цієї взаємодії в умовах трансформаційних перетворень в Україні.

Ключові слова: зайнятість населення, ефективна зайнятість, ринок праці, соціальний захист населення, соціально-економічний розвиток.

Постановка проблеми. Однією з характерних рис сучасної ринкової економіки є тісний зв'язок між економічним розвитком, соціальним прогресом і гуманізацією суспільних відносин. Провідна роль у цьому належить зайнятості населення, стан якої детермінує його соціальний захист. З огляду на це є нагальна необхідність дослідження взаємозв'язку зайнятості населення та його соціального захисту в теоретичному і практичному сенсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців – С. Бандура, В. Гейця, Т. Заславської, Е. Лібанової, В. Саруханова, Г. Соколова та ін. – активно розробляються економічні проблеми зайнятості. Однак взаємозв'язок зайнятості і соціального захисту населення залишається поза увагою. У наукових розробках з проблем соціального захисту населення Н. Борецької, І. Гнибіденка, М. Кравченка, О. Новикові, В. Роїка та ін. не приділяється достатньої уваги взаємодії цих категорій, їхньому взаємовпливу.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів взаємозалежності зайнятості населення та його соціального захисту й визначення шляхів їх вдосконалення.

Виклад основних результатів дослідження. В основі розвитку економічної системи лежить дія об'єктивних економічних законів, що

визначають логіку розвитку економічних процесів і явищ. Згідно з цим суспільна праця як джерело суспільного багатства й умова життезабезпечення суспільства має використовуватись раціонально, у максимально доцільній формі. Останнє має забезпечити зайнятість населення, котра постає як функція суспільного виробництва та форма відповідності між пропозицією робочої сили і попитом на неї. Із цього випливає, що використання людських ресурсів належить до завжди актуальних проблем державного регулювання соціально-економічного розвитку суспільства, є стратегічною метою функціонування світової та національних економік.

Відомо, що процес праці можливий лише за умови зайнятості як окремої особи, так і певної частини населення країни. Тому вирішальна роль у більш ефективному використанні людських ресурсів належить перш за все зайнятості. Водночас слід підкреслити, що суспільство з будь-яким устроєм насамперед прагне досягти повної зайнятості, коли пропозиція робочої сили повністю покривається попитом на неї в суспільному виробництві, адже саме в такий спосіб можливе забезпечення кожним працюючим свого матеріального добробуту відповідно до кількості і якості витраченої праці, поповнення арсеналу своїх знань, здібностей і професіоналізму, а також забезпечення відповідного рівня соціальної захищеності.

Відносини зайнятості передують процесу праці, подальшій участі працівника в трудовому процесі або в підприємницькій діяльності. Якщо людина не вступає у відносини зайнятості, то наступний процес праці неможливий, адже працею створюється необхідний і додатковий продукт суспільства. Перший використовується для відтворення фізичних і духовних здатностей зайнятих працівників, а його законодавчо встановлена частина через механізми перерозподілу спрямовується у фонди соціального страхування. Частина додаткового продукту також шляхом перерозподілу спрямовується на соціальний захист непрацездатних груп населення. Тому соціальна захищеність останніх повністю залежить від рівня та ефективності зайнятості працездатних громадян. Це дає змогу зробити висновок про те, що зайнятість населення є головним чинником забезпечення соціального захисту як працездатних, так і непрацездатних. Тому бідність можливостей щодо задоволення суспільної потреби в соціальному захисті тих верств населення, які цього потребують, негативно впливає на стан працездатності, породжує демотивацію до зайнятості, активної трудової діяльності. І навпаки, розвиненість системи соціального захисту населення, відпрацьованість її інституційних механізмів перетворює цей суспільний інститут у дієвий фактор мотивації до активної трудової діяльності, досягнення соціальної стабільності,

сприяє вирішенню поточних і стратегічних питань економічного поступу суспільства. Однак при цьому слід виходити з того, що функціонування системи соціального захисту населення залежить передусім від створення відповідних умов для його високоефективної трудової діяльності.

На макрорівні завдяки високій зайнятості населення збільшується надходження всіх видів податків до державного бюджету та різноманітних страхових фондів (пенсійних, медичних, на випадок безробіття і т.д.), адже джерелом цих надходжень є праця найманіх працівників, спрямована на створення матеріальних і духовних благ. З іншого боку, у разі зайнятості працездатних осіб зменшуються витрати суспільства на соціальний захист безробітних та створюються можливості для розвитку соціальної сфери з притаманними їй функціями щодо забезпечення високої якості життя людини.

Ефективність зайнятості визначається таким її рівнем та структурою, які відповідають, з одного боку, потребам виробництва за кількістю та якістю робочої сили, а з другого – потребам трудоактивного населення у кількості робочих місць з необхідними якісними параметрами (технічна озброєність, характер і зміст праці, санітарно-гігієнічні умови та ін.). Критерієм ефективності зайнятості є взаємна кількісна і якісна збалансованість матеріально-речових та особистісних факторів виробництва, що забезпечує їх якнайповніше використання [1, с. 27]. Активну роль у цьому відіграє державне регулювання – як щодо забезпечення ефективності зайнятості (на макроекономічному рівні), так і щодо створення умов для розвитку індивідуальних здібностей працівників. Такими умовами є загальнодоступна система освіти і професійної підготовки, підвищення кваліфікації тощо. Соціальна функція ринку праці в цьому разі полягає в тому, щоб у міру розвитку особистих здібностей і професійних навичок людини пропонувати їй більш складну, цікаву і вищеоплачувану роботу. Для цього інституту ринку праці проводять систематичні загальні перевіткації робочих місць і кадрів згідно з нагальними вимогами науково-

технічного, технологічного та організаційного прогресу.

Активна роль держави в цій сфері зумовлює посилення соціальної захищеності населення не тільки тому, що більш кваліфікована і результативна праця краще оплачується, а й тому, що внаслідок більшої професійної мобільності працівники час від часу змінюють своє робоче місце на інше, більш складне і краще оплачуване, відповідно до результатів індивідуальних тестових випробувань. Тільки за наявності такої системи можна говорити про те, що праця, яка відповідає здібностям, є основним джерелом добробуту людини, а соціальний захист кожного перебуває в його власних руках.

Із зайнятістю населення нерозривно пов'язане забезпечення кількісної відповідності робочих місць і наявної робочої сили. Брак такої відповідності породжує наявність значних за обсягом контингентів незайнятих, масштабного безробіття, що спричиняє зменшення матеріальних та фінансових ресурсів для соціального захисту непрацездатного населення і водночас збільшує потребу в таких ресурсах для соціальної підтримки безробітних.

Крім того, низький професійний рівень працівників, зайнятих виробничою діяльністю, призводить до значних втрат живої та уречевленої праці, що теж негативно позначається на можливостях суспільства забезпечити якісний соціальний захист своїх громадян. З іншого боку, рівень та ефективність зайнятості населення впливають на темпи приросту валового внутрішнього продукту, збалансованість платіжного балансу та державного бюджету, їхні кількісні та якісні параметри.

Соціальний захист населення в економічному аспекті базується на функціонуванні механізмів перерозподілу доходів шляхом стягнення податків та інших платежів, які надходять до державного бюджету. Тому одним із джерел фінансування соціального захисту населення є державний і місцевий бюджети, кошти різноманітних соціально орієнтованих позабюджетних фондів. Обсяги податкових надходжень та страхових платежів визначаються обсягами знов створеної вартості, що теж знач-

ною мірою залежить від зайнятості населення.

На мікрорівні саме зайнятість є тим елементом економічної підсистеми, який забезпечує окремі особи отримання доходу, певний рівень добробуту для нього і членів його сім'ї, зростання професійної майстерності. З іншого боку, трудова діяльність працевлаштованої особи перетворює її з людини, яка потребує соціального захисту, в соціально захищену особу, яка до того ж бере участь у соціальному захисті інших членів суспільства.

Зайнятість, а відповідно і праця, є провідними в системі загальнолюдських цінностей, формують економічний потенціал суспільства та визначають його соціальний стан у цілому, рівень соціальної захищеності кожної конкретної особи. Можливості заробляти собі на життя працею, яку людина сама для себе вільно обирає чи на яку вільно погоджується, є змістом права на працю, що визнається статтею 43 Конституції (Основного Закону) України за кожною особою.

Означений зв'язок між зайнятістю та соціальним захистом населення не тільки фіксує характер взаємовідносин людей, а й визначає всю систему їхньої взаємодії, характер життедіяльності.

Викладене дозволяє дійти висновку, що стан зайнятості є основою соціально-економічного розвитку, індикатором соціально-економічних процесів у суспільстві, його соціальної стабільності, соціального захисту особи та її безпеки, впевненості людей у завтрашньому дні. Зайнятість забезпечує реалізацію фізичних та інтелектуальних здатностей людини, а також набутих знань, професійних умінь та навичок, можливість мати заробіток, адекватний трудовим зусиллям і рівню кваліфікації, і тим самим впливати на формування мотивації до праці в економічному і соціальному плані. У цілому зазначене є передумовою соціального захисту як окремої особи, так і всього населення країни.

В умовах трансформаційних перетворень реалізація державної політики зайнятості населення в Україні стикається з рядом труднощів, породжених причинами різнопланового характеру. Серед них – затяжна

трансформаційна криза, яка супроводжувалась низкою негативних явищ, недосконалістю інституційно-правових механізмів здійснення державної політики зайнятості, брак досвіду використання прямих і опосередкованих методів впливу на попит і пропозицію робочої сили, їхню структуру. У зв'язку з цим слід зауважити, що залежно від параметрів соціально-економічного розвитку перехідного суспільства на тому чи іншому етапі його трансформації мають змінюватись цілі і завдання державної політики зайнятості населення, арсенал важелів для досягнення визначених цілей, вдосконалюватись інституційно-правові засади, коригуватись регуляторні і deregуляторні функції держави, межі та масштаби її регулюючого впливу на процеси у сфері зайнятості населення, здійснюватись підготовка кадрів, підвищення їх професіоналізму.

У цьому контексті правомірно твердити про нагальну необхідність корегування державної політики зайнятості в нинішніх умовах. Найбільш злобленою проблемою сьогодення є зайнятість молоді. Нині в Україні 20% молодих людей у віці до 25 років є безробітними, а 40% випускників вищих навчальних закладів влаштовуються на роботу не за фахом [2, с. 3]. У 2010 р. на обліку в державній службі зайнятості перебувало 879 тис. незайнятих громадян у віці до 35 років [3, с. 237].

Наявність такої кількості соціально незахищеної молоді спричиняє ряд негативних явищ у нашому суспільстві. Поряд з низькими доходами молодих сімей, похідними високого рівня безробіття серед молоді є поглиблення бідності і, відповідно, низького рівня народжуваності, низької мотивації до підвищення професійної майстерності, збільшення кількості дітей-сиріт, безпритульних і покинутих дітей, збільшення злочинності, поширення алкоголізму та наркоманії. Відсутність перспективи на майбутнє в молодому віці особливо небезпечна. Саме через це в усі часи і в усіх народів молодь поповнює лави злочинців, алкоголіків, членів екстремістських політичних рухів.

В умовах, коли в працездатний вік в Україні вступають нечисленні покоління, народжені в кризові 90-ті

роки минулого століття, а з працездатного стану виходить значно більше людей, залучення цієї найбільш динамічної, продуктивної частини населення до активної трудової діяльності набуває першочергового значення. При вирішенні цієї проблеми слід враховувати ціннісні орієнтації сучасної молоді.

Дослідження українських науковців свідчать, що серед ціннісних орієнтацій у сфері трудової діяльності молоді віддає перевагу високій оплаті праці, відсутності ризику для здоров'я, доброму колективу й цікавій роботі [4, с. 208]. Тому при розв'язанні проблем молодіжної зайнятості необхідно враховувати специфічні особливості цієї складової трудового потенціалу країни, її сучасні ціннісні орієнтації.

Оскільки в нинішніх умовах йдеться не просто про зайнятість населення, а про зайнятість високвалифікованої робочої сили, яка відповідає вимогам інноваційного розвитку нашої економіки, то такий розвиток здатна забезпечити перш за все молодь, тож актуальним є створення не просто робочих місць, а робочих місць відповідної якості, привабливих для молоді. Тоді вирішення проблем зайнятості молоді, її соціального захисту матиме не тимчасовий, а довгостроковий ефект.

Суттєвий вплив на поліпшення працевлаштування молоді та її соціальної захищеності (як і інших верств населення) має стимулювання роботодавців до активної участі в реалізації державної політики зайнятості. Аналіз чинних норм законодавства про зайнятість населення свідчить про їх низьку результативність. Водночас у нашій державі загрозливих маштабів набула "тіньова" зайнятість. За оцінками експертів близько п'яти мільйонів українців працюють нелегально, без поширення на них інституційних механізмів соціального захисту, без зобов'язань і відповідальності роботодавців перед ними.

Висновки і пропозиції. З викладеного випливає, що між зайнятістю і соціальним захистом населення є тісна взаємозалежність. З огляду на це в державній політиці зайнятості доцільно перенести центр ваги на стимулювання роботодавців до

активної участі в її здійсненні. Для цього для роботодавців, які створюють робочі місця для соціально вразливих верств населення, необхідно надати пільги зі сплати єдиного соціального податку. Для реалізації продуктивного потенціалу молоді поряд зі стимулюванням роботодавців до її працевлаштування потрібні нові системні підходи, науково обґрунтована загальнодержавна програма працевлаштування молоді з мотиваційною системою, яка б враховувала потреби, інтереси та ціннісні орієнтації цієї частини наших громадян. Поряд із загальнодержавними заходами щодо детінізації зайнятості з боку профспілок потрібне впровадження дійового контролю із соціальних питань, посилення активності у вирішенні питань соціального захисту найманіх працівників.

Список використаних джерел

1. Полтавець О. Соціально-економічна суть зайнятості населення та тенденції її структурних зрушень на сучасному етапі / О. Полтавець // Україна: аспекти праці. – 1996. – №4. – С. 26–30.
2. Шевченко А. Уряд готовує нову стратегію зайнятості / А. Шевченко // Голос України. – 2012. – 6 квіт.
3. Ринок праці в Україні у 2010 році : аналіт.-стат. зб. – К., 2011. – 303 с.
4. Чепурко Г. Зайнятість населення України: зміни і тенденції / Г. Чепурко. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2007. – 411 с.

Стаття надійшла 16.05.2012 р.